

**ПОНЯТТЄВА КАТЕГОРІЯ "МІСТИЧНЕ"
В АНГЛІЙСЬКОМУ ГОТИЧНОМУ РОМАНІ
ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ**

Галич Оксана Борисівна,

канд. філол. наук

Київський національний лінгвістичний університет

У статті висвітлено філософський та літературознавчий аспект *містичного* як жанрової ознаки англійської готичної прози XVIII століття, встановлено функціональний статус поняттєвої категорії "містичне" в англійському готичному романі.

Ключові слова: поняттєва категорія, готична проза, жанрова ознака, категоріальне значення, смисловий інваріант.

Культура та мова дають змогу панувати над світом завдяки поняттям. Однак, це панування вимагає зв'язку свідомих концепцій мислення з творчістю, яка є удосконаленням "моделей-концепцій мисленнєвої діяльності". Визнання поняттєвої сфери одним із рівнів людського мислення викликає низку питань щодо тих оперативних сутностей, у формі яких воно здійснюється. Оскільки екстралінгвальна реальність та логічний апарат мислення спираються на певні закони та оперують власними одиницями, то і поняттєва сфера послуговується своїм інвентарем, або фондом, з котрого виокремлюються мисленнєві одиниці для активації мовленнєвого процесу.

У лінгвістичній літературі поняттєву категорію визначають як семантичну єдність смислових компонентів загального характеру, що виступають безпосередніми виразниками норм свідомості й пов'язують мовний матеріал з організаційними принципами процесу мислення, отримуючи конкретно-мовну реалізацію (О. В. Бондарко, С. Д. Кацнельсон, І. І. Мещанінов, А. О. Худяков).

Вивчення природи *містичного* неодноразово здійснювалося вітчизняними та зарубіжними літературознавчими студіями (О. В. Матвієнко, С. Монк, Е. Мюррей). Поняття *містики* і *містицизму* були предметом аналізу у філософії (Л. І. Василенко, Р. Кавендіш, Ю. О. Шабанова) й культурології (Б. Маліновський, Р. Отто, О. М. Фрейденберг), питання змістової структури *містичного* досвіду частково розроблялися в працях із психології (К. Ізард, А. Кемпінські, Н. Фріжда) та естетики (Е. Берк). Водночас сучасні мовознавчі студії не приділяють достатньої уваги дослідженню *містичного* в усьому розмаїтті його конкретних семантичних виявів у мові художньої прози. Звернення до аналізу мовних репрезентацій *містичного* сприяє глибшому розумінню особливостей його реалізації в площині текстової семантики і визначає **актуальність** дослідження.

Мета статті полягає у конкретизації поняттєвого підґрунтя *містичного* в англійському готичному романі XVIII століття.

Об'єктом дослідження є категорія *містичного*, представлена в мові англійської ранньоготичної прози.

Предметом дослідження виступають мовні засоби репрезентації *містичного* в англійському готичному романі XVIII століття.

Наукова новизна праці вбачається у доповненні усталеного уявлення стосовно лінгвістичного статусу *містичного* як поняттєвої категорії в межах англійської готичної прози згідно з новітніми інтегративними тенденціями дослідження мовних явищ у річищі функціоналізму та лінгвокультурології.

Розмаїття засобів вираження поняттєвих категорій у різних мовах слугує для відтворення єдиного змісту відомих понять, які є продуктом історичного процесу розвитку людського суспільства [Мещанінов 1945, 7]. Такі поняття не описуються мовою, а маніфестовані в її лексико-граматичному складі. Відомо, що поняттєва сфера впорядковує явища логіко-психологічного рівня. Водночас когнітивна теорія доводить, що логіка становить лише деяку частину мислення, а все інше належить інтуїції та досвіду.

Із положення В. фон Гумбольдта про сугестивно-магічну функцію мови [Гумбольдт 2000, 316–323] випливає, що саме у поєднанні з сакральним предметом мова ще на ранній стадії свого розвитку створювала для людини власний ментальний світ, здійснюючи безпосередній вплив на психологічні настанови реципієнта. Показово, що ефективність цього процесу залежала від органічності синтезу різних семіотичних кодів. Онтологічний зв'язок між знаком (символом) і його референтом є джерелом семантичних правил, тому він здатний виконувати функцію позамовного, онтологічного детермінанта значення. Як твердить Н. Гудмен, у реципієнта з'являється можливість встановлення меж взаємного узгодження індивідуальних концептуальних схем [Лебедев 2001, 375; Goodman 1978, 7–17], які можуть розглядатися як конструктивні системи ментальних репрезентацій, завдяки їх відношенню до позамовної дійсності, що зумовлює відтворення цих елементів мовними засобами.

Проблема визначення поняттєвого підґрунтя *містичного* в процесі ірраціонального пізнання виявилася актуальною під час вивчення специфіки масштабних художніх систем. У цьому контексті видається доречним звернути увагу на особливості середньовічного світогляду, що мав неабиякий вплив на розвиток готичного роману в Англії:

- домінуюча роль церкви у суспільстві;
- поширення антиреалістичних ідей;
- спіритуалізм (від лат. *spiritualis* – духовний) – об'єктивно-ідеалістичне вчення, у відповідності з яким дух (душа) є першоосновою світу;
- апеляція мистецтва до сфери потойбічного, ірреального;
- суб'єктивність містичних переживань і заснована на них віра в можливість безпосереднього спілкування людини з надприродним;
- обмеженість логічного мислення;
- схильність до фаталізму.

Модель світу в такому вимірі виступає одним із своєрідних кодів, а її роль полягає у концентрації та породженні змісту. На наш погляд, саме чинник породження нового змісту і створює передумови для визначення *містичного* як жанрової ознаки готичної художньої прози.

Найпродуктивнішим і найорганічнішим, на думку О.В. Матвієнко [Матвієнко 2000, 17], можна вважати синтез готичного начала з романтизмом та неоромантиз-

мом. Романтизм уповні розгортає міфопоетичний потенціал класичної готики, здійснюючи масштабну міфологічну революцію, до якої залучені не лише традиційні образи й мотиви християнських та середньовічних легенд, але й античні, юдейські та інші міфологиemi з їхнім докорінним переосмисленням. Так само романтиків приваблює метафізична заглибленість готики, її суворий моральний пафос, орієнтація на психологічний вимір буття, інфернальна тема, яка в романтичній інтерпретації підкріплена апологією богоборства. Розвиваючи помічену зацікавленість готичної літератури тіньювою стороною психіки, неоромантизм відкриває сферу підсвідомого, досліджує механізм його роботи, зв'язок породжуваних підсвідомістю образів із реальністю. Прихована театральність, широкий діапазон драматичних і видовищних ефектів, естетизація жахливого в готиці продовжують приваблювати вчених різних галузей наукового знання.

У нашій праці категорія *містичного* пов'язана з мовою англійського готичного роману через систему певних реляційних понять, що оперують комплексом різнорівневих мовних засобів, які відтворюють їхні значення. При цьому мовна референція спрямована не безпосередньо на явища "реального" світу, а на певні ідеальні сутності – мисленнєві референти, які внаслідок креативності людського розуму здатні конструювати та структурувати ірреальні предмети та нереальні ситуації. Процес використання засобів мови здійснюється за допомогою інтегрованої взаємодії систем сприйняття, репрезентації та продукування інформації, тобто когніції.

Таємниче, примарне, ірреальне, що не можна пояснити на раціональних засадах, є ключовою темою готичного роману, тим змістовим стрижнем, довкола якого побудована композиція твору.

Згідно з В. М. Жирмунським, на зміну релігійній абстракції добра і зла приходить загадковий і складний, поетизований і фантастичний світ надприродних істот – ельфів, примар, духів стихій, могутніх, але не всесильних, безсмертних, але відкритих для пристрастей і страждань, а головне – таких, що не підлягають однозначній моральній оцінці з точки зору традиційних критеріїв добра і зла. Ці істоти виявляються дивним чином пов'язаними з людиною: вона може спілкуватися з ними і навіть підпорядковувати власній волі, хоча б на деякий час [Жирмунський 1967, 265–266; Тузков 2010, 19].

Іншим джерелом *містичного*, поряд з таємничим, виступає страх. Аналіз філософських, соціальних, психологічних аспектів цієї емоції дозволяє відобразити його універсальну поняттєву основу: страх – тривале або короткочасне емоційне переживання, властиве будь-якій людині, незалежно від її культурної приналежності [Вежбицька 1999, 547]. В англійській готичній прозі XVIII ст. страх сприймається як відчуття вищого порядку [Burke 1998, 57–58].

Потреба у цій емоції виникає як необхідність відмови від "тривіальної" реальності, від логічного і повсякденного. Таємниця пов'язана зі страхом. Уявлення можливої небезпеки і тривога, викликана цим очікуванням, є визначальними в естетиці жахливого. Розкриття таємниці (*mystery*) визначає напруженість розвитку драматичного "готичного" сюжету (*suspense*), де страх (*fear*) виступає його рушійною силою.

Сприймаючи навколишній світ на основі власного досвіду, людина створює знак, здійснюючи подвійну операцію класифікації: формальну, яка реалізується в утворенні форми нового знака, і семантичну, в результаті якої встановлюються семантичні зв'язки зі знаками, що вже існують [Кірковська 2010, 27]. Слідом за О. В. Бондарком [Бондарко 2007, 65], ми припускаємо, що власне поняттєві категорії універсального характеру, як-от категорія *містичного*, належать до глибинного рівня, водночас їх конкретно-мовна семантична інтерпретація, організація мовних засобів, які слугують для вираження конкретного значення, розподіл семантичного навантаження між одиницями різних рівнів – до поверхневого. Відтак, переходячи у зовнішнє мовлення, поняттєві категорії отримують мовне втілення, глибинна семантика трансформується у поверхневу, яка має конкретно-мовну організацію й закріплена за певними граматичними, словотвірними та лексичними мовними засобами.

З іншого боку, на рівні текстової системи мовні компоненти, які мають ту чи іншу потенційну категоріальну семантику, вступають у певні взаємовідношення не лише з ближнім, але й віддаленим оточенням і, відповідно, здатні відтворювати безпосередньо як мовну граматичну чи функціональну категоріальну семантику, так і узагальнено-категоріальне значення ширшого контексту.

Звідси можна зробити висновок про необхідність виділення *спільних узагальнених домінуючих функціонально-семантичних категоріальних значень* на кожному такому мікро- та макрорівнях. На користь зазначеного положення спрацьовує ідея *асиметричного дуалізму мовного знака* С. Й. Карцевського, згідно з якою на різних формальних рівнях мовні елементи (структури, одиниці) здатні репрезентувати однаковий зміст, і, навпаки, різний функціональний категоріальний зміст може бути відтворений однаковими мовними компонентами [Карцевський 2001, 79].

Отже, підставою для виокремлення категорії *містичного* як окремої поняттєвої категорії є той факт, що, являючи собою опосередкований універсальними законами мислення результат людського досвіду та інтуїції, а також слугуючи для відтворення єдиного змісту відомих філософських понять, які є продуктом історичного процесу розвитку людського суспільства, вона виявляє себе у мові англійського готичного роману через систему різнорівневих (лексичних, словотвірних, граматичних) мовних засобів, котрі відтворюють її значення.

Очевидно, що зіставлення всіх доступних засобів маніфестації поняття у системі мови дозволяє виявити його зміст. Перспективним убачається діахронне дослідження *містичного* в різних літературних жанрах та порівняння особливостей функціонування його мовних реалізацій в межах германської групи мов як з позицій теорії функціоналізму, так і лінгвокультурології.

В статье освещен философский и литературоведческий аспект *мистического* как жанрового признака английской готической прозы XVIII века, установлен функциональный статус понятийной категории "мистическое" в английском готическом романе.

Ключевые слова: понятийная категория, готическая проза, жанровый признак, категориальное значение, смысловой инвариант.

The article highlights philosophical and literary perspectives of the *mystic* as a genre characteristic of the English Gothic prose of XVIII century, focuses on the functional status of the conceptual category "mystic" in the English Gothic novel.

Key words: conceptual category, Gothic novel, genre characteristic, categorical meaning, semantic invariant.

Література:

1. *Бондарко А. В.* Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – М. : Эдиториал УРСС, 2007. – 208 с.
2. *Вежбицкая А.* Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 776 с.
3. *Жирмунский В. М., Сигал Н. А.* У истоков европейского романтизма / В. М. Жирмунский, Н. А. Сигал // Фантастические повести. – Л.: Наука, 1967. – С. 249–84.
4. *Карцевский С. И.* Об асимметрическом дуализме лингвистического знака / С. И. Карцевский // Введение в языковедение : [Хрестоматия : учеб. пособ. для вузов] / сост. А. В. Блинов, И.И. Богатырева, В.П. Мурат. – М. : Аспект Пресс, 2001. – С. 76– 81.
5. *Кіркowska І. С.* Категорія рестрикції у сучасній французькій мові: семантико-структурний і комунікативно-прагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Кіркowska Інга Станіславівна. – К., 2010. – 296 с.
6. *Лебедев М. В.* Микротехнологии Гудмена / М. В. Лебедев // Способы создания миров / [пер. с англ. А. Л. Никифорова, Е. Е. Ледникова и др.]. – М. : Идея-Пресс, Праксис, 2001. – С. 363–376.
7. *Матвієнко О. В.* Традиції готики в англійській літературі ХІХ століття : автореф. дис ... канд. філол. наук: спец. "Література зарубіжних країн" 10.01.04 / О. В. Матвієнко. – Донецьк, 2000. – 20 с.
8. *Мещанинов И. И.* Понятийные категории в языке / И. И. Мещанинов // Труды Военного ин-та иностр. яз. – М. : Изд. Акад. Наук СССР, 1945. – № 1. – С. 5–17.
9. *Тузков С., Тузикова И.* Мотивы тайны и ужаса в английском готическом романе XVIII века (на материале произведений Г. Уолпола и А. Радклиф) / С. Тузков, И. Тузикова // Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія "Філологічні науки (Мовознавство)". – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. Винниченка, 2010. – Вип. 89, № 5. – С. 15–19.
10. *Burke E.* A Philosophical Inquiry of Our Ideas of the Sublime and Beautiful / E. Burke. – L. : Penguin, 1998. – 197 p.
11. *Goodman N.* Ways of Worldmaking / N. Goodman. – Indianapolis : Hackett Press, 1978. – 164 p.